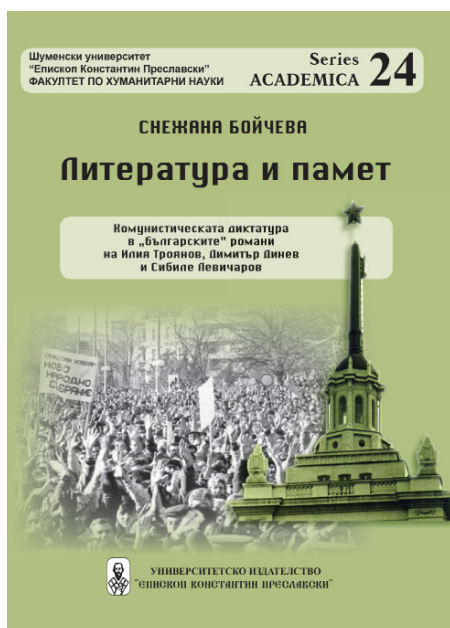

НОВА КНИГА ЗА БЪЛГАРСКИТЕ ЛИТЕРАТУРНИ ПАМЕТИ

Елка Добрева

A NEW BOOK ON BULGARIAN LITERARY MEMORIES

Elka Dobрева, Shumen University, Bulgaria

Бойчева, С. (2018). *Литература и памет: Комунистическата диктатура в „българските романи“ на Илия Троянов, Димитър Динев и Сибиле Левичаров*. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“.

В края на 2018 г. в авторитетната поредица „Series Academica“ на Факултета по хуманитарни науки към Шуменския университет под номер 24 се включи книга с интригуващото заглавие „Литература и памет. Комунистическата диктатура в „българските романи“ на Илия Троянов, Димитър Динев и Сибиле Левичаров“. Тя представлява моногра-

фична доработка на наскоро защитената от Снежана Бойчева дисертация за придобиване на степента „доктор на науките“ и е своеобразен синтез на основните анализи и коментари от самата дисертация, но и продължение на обемен комплекс от авторски студии и статии за паметта, забравата и избирателното спомняне на фрагменти от близкото минало на България в научни, художествени и публицистични творби.

Принципната социална значимост и злободневната актуалност на избраната тема и на централния за изследването ракурс – разноликите отпечатъци от комунизма в индивидуалните и колективните паметни и значението на конструираните спомени за миналото върху настоящето и бъдещето – изобщо нямат нужда от коментар. Основният фокус на наблюденията е специално подчертан: „индивидуалният спомен за това минало, включващ едновременно разказа и мълчанието на „малкия човек“ (с.

б), „не толкова реално случващото се, а паметта на отделния човек или на общността за събитията от миналото“ (с. 7).

Изборът на изследователския предмет обаче на пръв поглед не изглежда толкова безспорен в аспектите на предвидимата логика и на вероятността за получаване на значими резултати. Защото става въпрос за книги, които са неразделна част от съвременната немска литература, написани са от автори с български корен, разказват за България, но и след издаването им на български не се превръщат автоматично и недвусмислено във всепризната (още по-малко в харесвана) част и от българската литература. Техният прием както от страна на родната оперативна критика, така и от страна на масовата читателска публика никак не е еднозначен заради внушителния критичен, понякога остро провокативен заряд на съдържащите се в тях фикционални оценки за комунистическото минало на страната ни и за неговите рецидиви днес. Но като че ли най-силен дразнител се оказва самата дързост на авторите от Германия да говорят критично за България, в която те не живеят. Тази дързост и нейните градивни ефекти са лесно разбираеми предимно, ако не единствено, за познавачите на съвременната немска литература и на белязаната от символа на Берлинската стена следвоенна история и духовност на Германия. Основанието е ясно формулирано в уводната част от книгата: „Немскоезичната литературна традиция има огромен опит с тематизирането и преосмислянето на диктатурата на националсоциализма, а в поново време с преоценката на комунистическата диктатура. Трябва да се отбележи, че именно литературата в Германия поставя началото на тези процеси, подкрепяни в морален и в материален план от специално създадени научни институти, занимаващи се с изследването на диктаторските режими“ (с. 16). По този повод уместно е цитирана и афористичната формулировка на британския историк Тимъти Гартън Аш за германците като „шампиони по адекватно преосмисляне на катастрофите в историята си“. Подобно нещо може да се твърди за малко нации в света и българската определено не е сред тях. За нея, както изтъква авторката, е характерно нещо по-различно: „оскъден и спорадичен дебат за близкото минало“ (с. 11). Условието, в които протича въпросният непродуктивен дебат, са очертани в шест основни пункта: музеализиране на комунистическия режим, отстраняване на определени символи от публичното пространство, без това да означава същинско преосмисляне на близкото минало; незаинтересованост на комунистическата номенклатура да делегитимира режима поради факта на своето облагодетелстване от него както по време на социалистическия период, така и след 1989 г., което благоприятства удобното становище, че оценката на историята трябва да бъде оставена на историците и на времето като най-обективен съдник; целият

процес на преосмисляне на близкото минало у нас протича на фона на забележителната незаинтересованост на голяма част от гражданите; българското общество е поставено в ситуация на информационен дефицит и манипулиране на доказателствата за близкото минало чрез целенасочено унищожаване, пресяване и подправяне на архивите на бившата Държавна сигурност; широката общественост остава незасегната от въпроса за нуждата от преосмисляне на комунизма като диктаторски режим и поради липсата на благоприятна плуралистична медийна среда: вместо да опосредстват дебата за близкото минало, канализирайки го в рамките на диалогичния коментар, много от медиите го емоционализират, истеризират и сензационират, превръщайки самите себе си в трибуна за идеализиране на комунистическия режим или за прокламиране на примитивен антикомунизъм, които са еднакво противоположни на трезвия делови разговор; дистанцията на времето е все още твърде малка (с. 6-14). Важен е и специално формулираният извод: „С малки изключения в сферата на изкуството, в публицистиката, в научния дискурс липсва широк обществен дебат за близкото минало на България, налице е висока степен на колективно мълчание като самосъхранителен инстинкт на жертвите, като прикриване на престъпното минало на извършителите на престъпления, като морална индиферентност на голямата част от обществото към пълноценен разговор по тази тема“ (с. 17). Така вижда нещата Снежана Бойчева; други могат да ги видят по друг начин. Но трудно може да се оспори обезсърчителната констатация, че поради изброените причини или (и) поради някакви други младите поколения у нас „познават единствено маските на режима, предизвикващи по-скоро учудване, неверие, дори присмех, отколкото осмислено осъждане“ (с. 14). Така в най-общи линии се очертава дълбоката мотивираност на интереса към разказите за българското тоталитарно минало в творчеството на автори, прокарващи мост между културноисторическото съвремие на Германия и България.

За подробно анализираниите три „български“ романа – „Светът е голям и спасение дебне отвсякъде“ на Илия Троянов, „Ангелски езици“ на Димитър Динев и „Апостолов“ на Сибиле Левичаров – са направени множество важни уточнения с оглед на мястото им в европейския литературен контекст, по отношение на конкретната им тематична насоченост и във връзка с художественолитературния им потенциал за оценка на миналото и за съхраняване на паметта за него. Специално е отбелязано например, че и трите романа представляват „вид литературна памет за близкото минало в контурите на диктатурата, тоталитаризма, авторитаризма“ (с. 55), която ревизира сакрализираната в официалната колективна памет „голяма история“, като артикулира „несериозните, непрестижни, ненадеждни и неподлежащи на класифициране“ лични спомени

и истории на „малкия човек“ (с. 71). В този най-общ план една от прицелните точки на трите романа е въпросът за опозицията спрямо комунистическия режим в различните ѝ форми: активна и пасивна, дисидентство, вътрешна емиграция, езопов език, отклоняващо се от идеологическите постулати за морал поведение и пр. с очаквано съсредоточаване върху преобладаващите в България скрити форми на лична опозиция, представени чрез съответни фамилни истории. Така трите романа представят способността на художествената литература да действа като „медиум за съхраняване и предаване на алтернативни индивидуални, семейни, родови, групови, поколенчески култури на паметта“ и да участва като „конструиращ и реконструиращ фактор при формирането на колективната памет“ (с. 73). Според наблюденията на Снежана Бойчева изследваните произведения, за които е обща техниката на разказване чрез връщане към миналото от гледна точка на настоящето, фикционално разкриват два вида памет за комунистическа България. Първият е паметта за комунистическата диктатура, формирана от спомените за репресивната партийна номенклатура, офицерите и сътрудниците на Държавна сигурност и от топоси на паметта като концлагери, затвори, полицейски управления и служби, партийни структури и конгреси, официални празници и др. Вторият вид памет е ангажиращата – тя свързва сферата на властта с всекидневието на хората и се въплъщава в разкази за приспособяване към правилата на режима, за скрито (езоповско) неодобрение на системата, но и за постигнатото в личен и в обществен план, поради което топосите на паметта за социалистическото ежедневиe могат да съвпаднат с някои от топосите на паметта за диктатурата – например в случая с бригадирското движение, който е една от илюстрациите за двуизмерно споменено тълкуване (с. 76-77). При очевидната пристрастност на Снежана Бойчева към тази проблематика и силната ѝ съпротива срещу забравата, манипулацията и безучастното архивиране на отминалите събития е задължително да се подчертае нейното академично здравомислие по отношение на литературната памет и истинността. За авторката във всякакво съмнение е фактът, че „литературно възстановената историческа действителност в трите романа не може еднозначно да се приеме като вярна или невярна“, защото механизмът на спомена и неговото литературно представяне поначало „не позволяват подобни оценки“ (с. 78). Толкова за личните пристрастия.

Друг специфичен тематичен фокус на изследваните романи е образът на мигранта и настъпващите в него промени. В книгата е пояснено, че и тоталитарната комунистическа система, и демократичните приемни култури обикновено определят миграцията като катастрофа и трагична съдба, свързана със загуба на родината и на националната идентичност, както и с предизвикана от това носталгия. „Източното“ клише за мигран-

та е „човек, предал социалистическата родина“; „западното“ клише е „достойно за съжаление“ същество. И трите романа свидетелстват за подобни нагласи към бежанците от социалистическия блок, но същевременно конструират ситуации, отношения и личностни характеристики, представящи интеркултурните аспекти на миграцията като „екзистенциален бонус“ (с. 81). Паралелно с това те предлагат и алтернативи на тема родина, близки до свързаното с Хайнрих Хайне понятие за „портативна родина“, при което териториалните национални граници и границите между свое и чуждо стават условни (с. 82). По същата линия се видоизменя и понятието за индивидуална идентичност, към което и тримата автори подхождат критично чрез „възприемане на промяната като трайна характеристика на житейския път: отхвърлянето на миналото като бreme (Левичаров), емиграцията и дистанцирането от своето (Динев), релативиране на миналото като идентифициращ фактор в съзиждането на собствената съдба чрез играта (Троянов)“ (с. 86).

Много интересен аспект в изследването е десакрализирането на миналото, което според Снежана Бойчева в трите романа се осъществява по различни начини: у Левичаров – чрез радикално отричане на миналото като предопределеност и бreme основно със средствата на литературната провокация; у Троянов – чрез поставяне под въпрос на фактора минало като основен момент във формирането на личната и колективната идентичност; у Динев – на базата на превратностите в житейската съдба на две свързани с минали и настоящи взаимоотношения фамилии в комунистическа България.

Сред тематичните жалони на разкриването, осмислянето и преосмислянето на миналото присъстват множество мотиви и феномени, добре познати за живелите през социализма поколения българи – патетичната възхвала на славното българско минало чак до Орфей; митоманията като контрапункт на историческото познание; гигантизмът на паметниците, почитащи героите на старата и новата история; мелодраматичното преклонение пред природните красоти на родината; грандоманските урбанистични решения; евфемизмите на народното, другарското, отечественото, героичното, светлото в републиката, милицията, съда, партията, труда, бъдещето, безкласовото общество; национализацията и колективизацията; привилегиите за наследниците на „активните борци“; уравниловката и унификацията в света на непривилегированите хора; партията майка и нейните послушни деца; класовият враг и врагът с партиен билет; дълговечността на авторитетите в авторитарния режим; социалистическото строителство и бригадирското движение; социалистическото семейство; цензурата и автоцензурата, двойствеността, двуличието, смълчаването и приспособяването; възродителният процес; ин-

формационната и физическата капсулираност във всички аспекти на живота; божествата и безбожието. За тези и много други забравени от едни и ясно, но винаги различно помнени от други съвременници на социализма неща може да се прочетат множество интригуващи, провокативни и изненадващи коментари, вплетени в препратките към трите изследвани романа по страниците на дълбоко премислената и детайлно разгърната в тематично отношение книга на Снежана Бойчева. Без да разказвам повече за разказите в нея, пожелавам приятно четене на всички привлечени от темата.

Ще завърша с един много важен за мен момент от проблематиката на изследването, описан накратко така: „В структурата на трите романа е хвърлен мост между поколенията в констелацията на героите, в сюжетната линия и в крайна сметка в посланието на литературните текстове. Връзката на бабите и дядовците с внуците е налице и в трите произведения... По този начин се изгражда социален мост на паметта от миналото към бъдещето...“ (с. 76); „И в трите романа се акцентира върху насилствения отказ от вяра, наложен от държавата. Алтернатива на този тип поведение е поколението на бабите и дядовците... Хората от това поколение, за разлика от възпитаните в атеизъм майки и бащи, хвърлят мост от предвоенното време към времето, в което израстват внуците. По този начин се затваря празнината в традицията, в паметта и в историческото развитие. Последниците от тази празнина обаче още дълго време ще напомнят за себе си с острия недостиг на духовност в посттоталитарния период на страната“ (с. 233). С дълбоко убеждение в правилността на фикционалния пример Снежана Бойчева го повтаря в личния жест на посвещението си: „*На внучката ми Дария и нейните връстници с надежда за бъдеще*“. Това за мен е в полза на схващането, че паметта за социалистическото минало е нужна, че годините на тоталитаризма не бива да се приемат за нещо наистина вече отминало, което няма никакво отношение към нашето настояще и е неспособно да окаже влияние върху бъдещето на децата и внуците ни. Тези години не са просто минало. Въздействието им е силно и днес, вероятно ще е силно и утре. Така смятам аз. Други може да разсъждават иначе. Книгата на Снежана Бойчева не ни дава готови решения, тя само настоятелно препоръчва да се помни миналото, и предлага основа за различни възможности относно осмислянето му и справянето с него.